

**Український культурний дискурс
газети «Харьковские губернские ведомости»
на етапі становлення видання (1838–1843 рр.)**

Перш, ніж перейти до аналізу висвітлення культурної проблематики на шпальтах газети «Харьковские губернские ведомости», слід скласти уявлення про те, що являло собою це видання в перший період свого існування.

Відповідно до «Положення про порядок ведення справ у Губернських правліннях», опублікованого в першому номері газети, проголошувалося про створення газети «Харьковские губернские ведомости», яка має містити дві окремі частини – офіційну та неофіційну [10]. До офіційної частини мала включатися вся офіційна інформація за відповідний період. Ця частина не мала редактора, а вчитувалася відповідними посадовими особами. Неофіційна частина, або «Додатки» («Прибавления»), як було зазначено, мала містити довідкову інформацію про ринкові ціни, стан врожаю, про відкриття нових навчальних закладів, про надзвичайні події в губернії, метеорологічні спостереження, некрологи видатних особистостей, а також приватні оголошення. Окремо слід сказати про нечисленні природничі статті а також дослідження з історії, археології та географії, які також з перших років існування газети розміщуються в «Додатках». Справа у тому, що в перший період існування газети наявність в неофіційній частині всіх губернських відомостей статей, присвячених історії, археології та етнографії краю регламентувалася безпосередньо царським урядом. За свідомством М.Ф. Сумцова, редактори всіх таких видань отримали відповідний наказ [7:391]. Цей наказ, який, напевне, мав на меті розвиток досліджень з історії Росії вповні «відповідав бажанням найбільш освічених осіб того часу», серед яких були й харківські дослідники. 30-ті роки XIX ст., за висловом М.Ф. Сумцова, взагалі були часом пробудження в укра-

їнському освіченому суспільстві потягу до археологічних та історичних досліджень [7:392].

Відповідно, саме статті з історії Слобожанщини на початковому етапі існування газети, посіли чільне місце серед матеріалів, присвячених українській культурі та виявилися найцікавішими в «Харьковских губернских ведомостях» 1838–1855 рр., бо так чи інакше зазвичай виходили за ту суто офіційну тематику, курс на яку підтримувало видання.

Саме до таких статей слід, в першу чергу, віднести невеличкі історичні та етнографічні розвідки Г.Ф. Квітки, опубліковані на сторінках «Додатків» в 1838 та 1841 роках. Загалом, Г.Ф. Квітка опублікував у «Додатках» до «Харьковских губернских ведомостей» чотири статті російською мовою. Перші три з них – «Заснування слобідських полків», «Про Харків та повітові міста Харківської губернії» та «Відомості про Харківську губернію» друкувалися в №№ 1 31 за 1838 рік і становлять своєрідний цикл. Четверта стаття Г.Ф. Квітки – «Театр в Харкові» – була надрукована в 1841 році, й з першими трьома статтями її об'єднує лише тематична спрямованість – вона присвячена ще одній сторінці історії Харкова.

Центральне місце в журналістському доробку письменника посідає стаття «Відомості про Харківську губернію». Цю працю певною мірою можна назвати попередницею «Слобожан» М.Ф. Сумцова, адже головним предметом дослідження обох митців є явище «слобожанин». В аналізі цього явища обидва етнографи приходять до багатьох спільних висновків. По-перше, як і для М.Ф. Сумцова, для Г.Ф. Квітки слобожанин – це українець. Ось як розпочинається стаття Квітки «Відомості про Харківську губернію»: «Народи, що заселявали теперішню Харківську губер-

нію були українцями й мали з малоросіянами спільну мову та звичаї...» тобто, Квітка підкреслює, що «українці» – так на початку XIX ст. називали мешканців Слобідської України – були в основному вихідцями з Лівобережної та Правобережної України, що йменувалася Малоросією в російських офіційних документах [5]. Різницю ж між звичаями та мовою Слобідської України та інших українських земель Квітка пояснює не просто російським володарюванням, а, серед іншого, й 58-річним перебуванням на території Харківщини російських військових, через те, що Харків був «місцезнаходженням головнокомандувача військами в південному краї». Через ці причини, не зважаючи на генетичну єдність з малоросіянами, «особливий характер народу» Слобожанщини для Квітки – реальний факт. Цей самий факт підкреслює в своїй праці й М.Ф. Сумцов, говорячи про те, що окремі частини України в значній мірі розрізняються між собою [8:8].

Основними ознаками характеру слобожан Г.Ф. Квітка називає в розділі «Моральність жителів», який є серцевиною статті «Відомості про Харківську губернію» по-перше, ввічливість та щирість у спілкуванні. «Обманути в чому-небудь він (слобожанин) не може й вважає це гріхом; він є чесним у виконанні своїх обов'язків та обіцянок, відповідно до своєї щирості судить про інших, і тому скоріше виявиться зрадженням, аніж вигадася зрадити,» – пише Квітка. Ця щирість виявляється й у ставленні до релігії, тому Квітка називає харківське духівництво зразковим щодо пізнань та моральності. Щирість слобожан у стосунках з Богом єднає концепцію Квітки з характеристикою українців М. Костомаровим у праці «Дві руські народності» та перекликається з характеристикою слобожан М. Сумцовим.

Ще одна спільна риса слобожан за Г.Ф. Квіткою та М.Ф. Сумцовим – прагнення нових знань, допитливість, і, як наслідок, намагання здобути освіту. «Поселянин, перш за всяке ремесло, прагне навчити синів грамоті, й потім вже обирає для кожного промисел, за здібностями; найдостатніший з обивателів вважав би за сором, якби з його синів не вишло жодного грамотного», – пише Г.Ф. Квітка [5]. «Українець бажає до всього дійти своїм розумом, хоче бути запевненим, що річ обміркована ґрунтовно. Така щира допитливість – риса суто українська», – наче доповнює його М.Ф. Сумцов [8:152].

Вище ми вже зазначали що для Квітки слобожанин – перш за все малорос, тобто

українець. Відповідно, питомішим для нього виявляється хутірський, малоросійський життєвий устрій, аніж селянський, російський. «Хутірські мешканці маючи переваги перед сільськими, не мають і тих поліцейських суспільних, чергових повинностей, які виконують мешканці тих місць; а земському урядові створюють перешкоди в збиранні податків у строк, на те визначений, у пошуку втікачів та безпаспортних людей», – пише Квітка [5].

У 1841 році журнал «Современник» опублікував статтю «Українці», яка була побудована за матеріалами статті «Відомості про Харківську губернію», але не містила багатьох важливих фактів, вміщених в останній [3:400–412]. Не було в ній і поданого вище уривку. Ми можемо лише здогадуватися, чому в статті, надрукованій в «Современнике» відсутня інформація з розділів, присвячених промисловості та сільському господарству. Але саме в цих розділах, окрім статистичних даних, кількома фактами, але досить влучно, характеризуються й стосунки Слобожанщини як частини малоросійських земель з Великоросією.

Загалом статті Г.Ф. Квітки в газеті «Харьковские губернские ведомости» презентують нам талант письменника в збиранні живих фактів народного життя і доводять, що М.Ф. Сумцов не дарма вважав його своїм попередником, внісши до галереї «діячів слобідського фольклору» [7:207]. Квітка виступає першим дослідником культури Слобожанщини в газеті «Харьковские губернские ведомости», і саме його твори стають відправним пунктом для багатьох подальших досліджень, вміщених у «Додатках» в перший період існування газети.

На останньому твердженні слід зупинитися детальніше, щоб зрозуміти деяку спадкоємність у висвітленні української культурної проблематики в «Додатках» на початку існування газети. Як можна зрозуміти, коло тем, присвячених українській культурі та дозволених для друку в російському урядовому виданні, яким були «Харьковские губернские ведомости» було не великим і обмежувалося майже виключно історичними матеріалами. Але статті Г.Ф. Квітки продемонстрували що можна, не виходячи за межі цього кола, ставити актуальні для краю проблеми, і що це потрібно робити.

Прямим послідовником Г.Ф. Квітки і щодо висвітлюваних питань, і щодо подачі матеріалу стає автор «Запорізької старовини» І.І. Срезневський, який, продовжуючи дослідження попередника з історії слобідських полків друкує в «Додатках» протягом 1839 р.

свій нарис «Історичний огляд громадського устрою Слобідської України» [5]. Матеріал містить інформацію щодо адміністративно-територіального устрою Слобожанщини з часів приходу до неї перших поселенців і закінчуючи її перетворенням на Харківську губернію. Стаття І.І. Срезневського демонструє серйозний науковий підхід до явища, і демонструє той високий рівень, на який тепер мають орієнтуватися всі автори «Додатків», що публікують історичні матеріали.

Третьою яскравою постаттю в авторському колективі «Додатків» став В.В. Пассек (1808–1842 рр.). На цій семантичній для історичної науки Слобожанщини постаті слід зупинитися більш детально, бо й на сьогодні життя та творчий доробок В.В. Пассека не розглянуті належним чином. Росіянин за походженням, що закінчив Московський університет, він, закохавшись в український фольклор, переїхав до України. В 1834 р. Харківський університет запросив його викладати історію, але, через те, що керівництво дізналося про його товариські стосунки з О.І. Герценом, В.В. Пассека не було затверджено, і він був вимушений ледь не жебракувати, поки в 1842 р. не помер у віці 34 років. Вочевидь, саме співробітництво з газетою «Харьковские губернские ведомости» трохи покращувало його скрутне матеріальне становище. Окрім невеличких природничих статей, присвячених слобожанським рослинам, які В.В. Пассек друкував у «Додатках», слід розглянути його велику роботу «Нарис Харківської губернії», що друкувалася протягом 1839 р. та потім виходила окремою книжкою [4]. За формою матеріал подібний до статті Г.Ф. Квітки «Відомості про Харківську губернію» й деінде її повторює, але деякі місця з дослідження В.В. Пассека є досить цікавими. Наприклад, розділ, присвячений природі краю. Особливо ж цінним, щодо досліджень з історії української культури є сторінки праці, присвячені побуту та звичаям селянства. На відміну від Г.Ф. Квітки, В.В. Пассек не намагається тут робити висновків щодо національного характеру українців, а натомість досліджує зв'язок сучасної української культури з давньою, часів язичництва. Так, В.В. Пассек констатує, що «в деяких українських обрядах збереглося багато давнього», наводячи за приклади Купальські свята, щедрівки та веснянки. Російське походження В.В. Пассека дозволяло йому також порівнювати деякі явища російської та української культур, так, розповідаючи про малоросійські танки, гопак, метелицю та горлицю,

дослідник зазначає, що «в них більше життя», але російські народні танці є більш витонченими [4:60].

Також В.В. Пассек надрукував у № 19 «Додатків» до «Харьковских губернских ведомостей» за 1839 р. археологічне дослідження «Про старожитності Харківської губернії», присвячене городищам та курганам на території Харківщини. Головною думкою матеріалу стала констатація необхідності систематичних археологічних досліджень з метою більш детального вивчення культури краю. В.В. Пассек навіть запропонував всім поодиноким на той час ентузіастам, що на свій розсуд займалися археологічними дослідженнями сповіщати через «Харьковские губернские ведомости» про свої знахідки, щоб можна було утворити якусь цілісну картину. В наступному номері газети на заклик В.В. Пассека відгукнувся В.Н. Каразін, який подякував досліднику за його сумлінну працю та навів уривок зі свого листа 1827 р. до віце-губернатора С.Ф. Паскевича, в якому описував відомі йому археологічні знахідки на території Харківщини. Нажаль, після смерті 1842 р. В.Н. Каразіна та В.В. Пассека, підхопити їхню ініціативу було нікому. Але стаття «Про старожитності Харківської губернії» все ж має велике значення для історії культури як одна з перших спроб перетворити спорадичні етнографічні та археологічні пошуки, властиві епосі 1830-50 рр., на систематичні наукові дослідження.

Розглядаючи висвітлення газетою «Харьковские губернские ведомости» української культурної проблематики, не можна обійти стороною такого питання, як співпраця з газетою визначної для Харкова постаті – В.Н. Каразіна. Наукова та суспільно-культурна діяльність цієї «найбільш суперечливої й, водночас, найбільш яскравої постаті» в історії України початку ХІХ ст. і зараз чекає на свого дослідника [9:16].

За період з 1838 по 1841 рік В.Н. Каразін друкує на шпальтах газети 16 матеріалів різноманітних за жанром та тематичною спрямованістю. Пізніше всі вони були зібрані й включені Д.І. Багалієм до зібрання творів видатного просвітника [1:450–504]. Умовно ці матеріали можна розділити на три групи: 1) статті про раціональне використання лісів. Ця група є найбільшою за кількістю матеріалів через зацікавленість В.Н. Каразіна даною темою, з якої він навіть хотів написати книжку [6:98]; 2) статті присвячені новим проектам невтомного засновника Харківського університету, наприклад, прокладанню вод-

них каналів у Харкові; 3) репортажні матеріали («Про університетський музичний вечір» та ін.). Дещо окремо стоїть велика стаття «Про значення Харкова для Південної Росії», в якій В.Н. Каразін наголошує на тому, що це місто має не лише великий культурний, а й неабиякий промисловий потенціал.

Суперечливі але ширі, грандіозні за розгортанням думки статті В.Н. Каразіна стали в 1838–1841 роках справжньою окрасою «Додатків» до «Харьковских губернских ведомостей». Якщо Г.Ф. Квітка започаткував у газеті історичні та етнографічні дослідження, то В.Н. Каразін був одним з перших авторів редакції, хто аналізував інформацію щодо культурного та соціального життя Слобожанщини 30–40-х рр. XIX ст.

Підводячи підсумки, слід сказати, що на першому етапі існування «Харьковских губернских ведомостей» газета майже не виходила за межі урядового видання, зорієнтованого на дайджести. Матеріали, в яких висвітлювалися питання культури Слобожанщини, й уцілому України друкувалися нечасто й тонули в вели-

чезній масі передруків зі столичних, тобто московських та петербурзьких, видань. Ці матеріали з'являлися переважно спорадично, завдяки лише сумлінній праці «пристрасних та разом з тим вільних любителів археології та етнографії» й adeptів просвітництва – Г.Ф. Квітки, В.В. Пасека, І.І. Срезневського, В.Н. Каразіна та небагатьох інших [7:394]. З припиненням їхньої діяльності, зазвичай, зі сторінок газети зникали й поставлені ними проблеми, інколи навіть з відповідними рубриками. Цілком доречним, щодо першого етапу існування газети є іронічний висновок М.Ф. Сумцова: «Не підлягає сумніву, що більша частина Губернських відомостей є паперовим мотлохом, який практичні провінціали застосували для обгортання сальних свічок та в'яленої риби. Але в загальній масі обласних відомостей можна знайти й досить цінні номери, насамперед, для історика та етнографа [7:392]». Саме ці поодинокі матеріали й сприяли, в решті решт, зміні редакційної політики «Харьковских губернских ведомостей» в добу великих реформ та зростанню самосвідомості українців Слобожанщини.

Література

1. Каразин В.Н. Сочинения, письма и бумаги, собранные и редактированные Д.И. Багалеем. – Харьков, 1910. **2.** [Квитка Г.] Сведения о Харьковской губернии // Прибавления к «Харьковским губернским ведомостям». – 1838. – №№ 25–31. **3.** Квітка Г.Ф. Твори: в 7 т. – Т. 6. – К., 1981. **4.** Пасек В.В. Очерк Харьковской губернии. – Харьков, 1839. **5.** Прибавления к «Харьковским губернским ведомостям». – 1839. – №№ 1–51. **6.** Слюсарский А.Г. В.Н. Каразин. Его научная и

общественная деятельность. – Харьков, 1955. **7.** Сумцов Н. «Губернские ведомости» как пособие при изучении русской истории и этнографии // Киевская старина. – 1885. – Т. 11. – № 2. – С. 391–398. **8.** Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. – Харків, 2002. **9.** Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна за 200 років. – Харків, 2004. **10.** Харьковские губернские ведомости. – 1838. – 1 января. – № 1.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается роль Г. Ф. Квитки, И. И. Срезневского, В.В. Пасека и В.Н. Каразина в качестве авторов газеты «Харьковские губернские ведомости» в 1838 – 1843 гг.

SUMMARY

This article is about G. Kvitka, I. Sreznevskiy, V. Passek, V. Karazin as authors of the «Kharkovskie Gubernskie Vedomosti» in 1838 – 1843.